EKONOMİ BİLİMLERİ DERGİSİ
Cilt: 17 **No:** 3 **Yıl:** 2025 **ISSN:** 1309-8020 (Online) (**ss.** 194-213)

JAMES M. BUCHANAN PERSPEKTİFİNDEN MALİYET ve TERCİH*

Coşkun Can AKTAN[1]
Prof. Dr.
Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Serdar YAY
Doç.Dr.
İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-mail: serdar.yay@idu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8726-744X

I. GİRİŞ

Bu çalışmada kamu tercihi teorisinin kurucusu ve öncüsü olarak kabul edilen James M. Buchanan'ın 1969 yılında yayınlanan *Maliyet ve Tercih* (Cost and Choice) başta olmak üzere diğer kitap ve makalelerinde bir iktisadi kavram olarak *"maliyet"* konusundaki görüş ve önerileri incelenmektedir. Buchanan belirtilen *Maliyet ve Tercih* kitabında 1930'lu yıllardan itibaren neo-klasik iktisat, teorik refah iktisadı, Avusturya iktisat okulu perspektiflerini ve daha sonra Ronald H. Coase'un işlem maliyetleri iktisadına dair katkılarını eleştirel bir gözle incelemektedir. Buchanan maliyet kavramına daha geniş bir pencereden bakmamıza ve ilave olarak piyasa ekonomisindeki maliyetlerden farklı olarak piyasa-dışı ekonomide (kamu ekonomisi) ortaya çıkan görünür ve görünmez maliyetleri anlamamıza ışık tutacak açıklamalar yapmaktadır. Buchanan, özellikle neo-klasik iktisatçıların sadece organizasyonel maliyetler (firma maliyetleri) perspektifinden konuya baktıklarını ve alternatif maliyeti (fırsat maliyeti) göz ardı ettiklerine vurgu yapmaktadır.

Önemle belirtelim ki Buchanan'ın maliyetler üzerine yazdıkları İngilizce literatürde dahi bugüne değin hak ettiği ölçüde inceleme konusu yapılmamıştır. James M.

***** Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

[1] **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atıf (APA): Aktan, C. C. & Yay, S., (2025), James M. Buchanan Perspektifinden Maliyet ve Tercih, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 17 (3): 194-213.

Buchanan'ın maliyetler konusundaki görüşleri üzerine Türkçe literatür içerisinde ise bugüne değin yayınlanmış bir inceleme mevcut değildir. Bu açıdan kaleme alınan bu çalışmanın maliyet iktisadının daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

II. MALİYET İKTİSADININ TEMELLERİ
Neo-klasik İktisattan Avusturya İktisat Okuluna, İşlem Maliyetleri İktisadından Kamu Tercihi İktisadına Maliyet Kavramına Bakış Açısı

İktisat bilimi esasen yaptığımız tercihleri inceleyen bilimdir. İktisat kaynakların kıt olması nedeniyle, insanların yaptıkları tercihleri ve bu tercihleri sonucunda oluşan maliyetleri inceler. İktisatta maliyet dediğiniz şey sadece maliyetlerin bir araya getirilerek toplanması yani "muhasebe"den ibaret değildir.

Maliyetler iktisat biliminin en temel kavramlarından birisidir. Ekonomide maliyetler, mal veya hizmet üretmek için kullanılan kaynakları veya katlanılan fedakarlıkları ifade eder. Maliyetler, üretim kararlarını, fiyatlandırma stratejilerini ve genel anlamda iktisadi verimliliği etkiler, kârlılığı ve kaynak tahsisini değerlendirmede önem taşır.

Maliyetler konusu iktisat biliminde 1930'lı yıllardan itibaren Alfred Marshall, Herbert J. Davenport, Philip H. Wicksteed, Lionel Robbins, Frank Knight, Carl Menger, Ludwig von Mises, F. A. von Hayek, G. F. Thirlby gibi önemli iktisatçılar tarafından incelenmiştir (Buchanan, 1969, Buchanan ve Thirlby, 1981).

Neo-klasik iktisat teorisinde sadece organizasyonların imalat, üretim, tüketim, dağıtım ve pazarlama aşamasında ortaya çıkan maliyetlerin analizi yapılmıştır. Bu çerçevede "ilk kuruluş maliyetleri", "gayrimenkul satın alma maliyetleri", "kira maliyetleri", "işgücü maliyetleri", "malzeme maliyetleri", "sigorta maliyetleri", "vergi maliyetleri" vs. başlıca organizasyon maliyetleridir. Organizasyon fonksiyonları yönünden de "üretim maliyetleri", "tedarik maliyetleri", "kalite maliyetleri", "insan kaynakları maliyetleri", "satış ve pazarlama maliyetleri", "ar-ge maliyetleri", "muhasebe maliyetleri", "finans maliyetleri" başlıca maliyetler kalemleri olarak ele alınmakta ve analiz edilmektedir (Aktan, 2018).

Neo-klasik iktisat teorisi dışında maliyetler konusu Avusturya iktisat okulu ve marjinalistler olarak bilinen iktisatçıların katkıları ile farklı bir değerlendirmeye tabii olmuştur. Marjinalizm adı verilen görüş esasen neo-klasik iktisatçılardan Alfred Marshall ve Avusturya iktisat okulunun kurucularından Carl Menger'in

görüşleri ile şekillenmiştir. Avusturya iktisat okulu mensupları ve marjinalistler konuyu *"subjektif değer teorisi"* ve *"marjinal maliyet"* kavramı etrafında incelemişlerdir.[2]

Refah iktisadı teorisi ise maliyetleri daha ziyade organizasyonun faaliyetleri dolayısıyla topluma yüklediği maliyetler (negatif dışsal ekonomiler) olarak ele almış, bu durumun piyasa başarısızlıklarına neden olacağını açıklamış, çözümü ise düzeltici vergiler (corrective taxes) ve regülasyon politikalarının uygulanmasında görmüştür. Bu konuyu ilk ele alan iktisatçılardan Arthur C. Pigou'nun adına atfen *"Pigovyan vergiler"*[3] olarak da adlandırılan çözüm önerisi Nobel ekonomi ödülü Ronald H. Coase'un tarafından eleştirilmiştir. Coase'un iktisat bilimine farklı bir bakış açısı sunan çalışması *"işlem maliyetleri iktisadı"* adı verilen bir araştırma programının doğumuna kaynaklık etmiştir.[4] Neo-klasik iktisat, sadece alıcı ve satıcı arasındaki mübadeleyi esas alırken; işlem maliyetleri iktisadı piyasalarda, iktisadi mübadelede, organizasyon içerisinde ve dışında ortaya çıkan işlem maliyetleri konularını ele almaktadır.

Virginia politik iktisat okulunun kurucusu ve öncülerinden James M. Buchanan ise yukarıda isimleri sayılan bilim insanlarının ve iktisat okullarının görüşlerini kapsamlı bir şekilde analiz ederek ve kısmi eleştiriler yönelterek maliyetler konusuna özellikle *"fırsat maliyeti"* penceresinden bakmıştır. Buchanan kurucusu olduğu kamu tercihi disiplini çerçevesinde devletin büyümesinin ve giderek Leviathan'a dönüşmesinin bireylere ve topluma yüklediği politik maliyetleri ilk inceleyen iktisatçıların başında gelmektedir.

---

[2] Marjinal maliyet, ilave bir birim malın üretim maliyetidir. Bir başka ifadeyle, marjinal maliyet, üretimde bir ünite artışın, toplam maliyetlerde ortaya çıkarmış olduğu artıştır Marjinalistler ve Avusturya iktisat okulu perspektifinden maliyet kavramına dair geniş bilgi için bkz. Mosselmans, 2018.

[3] A. C. Pigou pozitif ve/veya negatif dışsallıkların olduğu bir ekonomide özel ve sosyal maliyetler arasındaki farkın iktisadi ve mali araçlar (vergileme, regülasyon vb.) ortadan kaldırılmasını önermiştir. Pigou 1932 yılında yayınlanan kitabında dışsallıklar kavramını ayrıntılı bir şekilde ele alır ve bunların varlığını hükümet müdahalesini meşrulaştırmak için kullanır. Bkz. Pigou, 1932.

[4] İktisat biliminde Coase teoremi olarak bilinen görüş için bkz. Aktan ve Zenginer, 2020; Aktan ve Aktan, 2020. İşlem maliyetleri iktisadı konusunda ayrıntılı bir analiz için bkz. Aktan, 2018. Coase'un orijinal çalışması için bkz. Coase, 1960.

Özetle klasik iktisattan ne-oklasik iktisada; teorik refah ekonomisinden Avusturya iktisat okuluna, işlem maliyetleri iktisadından kamu tercihi okuluna kadar maliyetler konusu farklı bakış açıları etrafından gelişmiş ve ilerlemiştir.

III. BUCHANAN PERSPEKTİFİ: MALİYET ve TERCİH

Buchanan *Maliyet ve Tercih* adını taşıyan kitabında iktisatçıların maliyetlerle ilgili tanım ve varsayımlarında çoğu zaman özensiz davrandıklarını ve maliyet kavramını doğru şekilde kavrayamadıklarına vurgu yapmaktadır. Kitabının hemen önsözünde durumu şu sözlerle açıklamaktadır: *"Örneğin biri, bu önsözü okumanın size X dakikaya mal olduğunu söyleyebilir ve bu zamanı Y dolar gibi bir değere çevirerek ifade edebilir. Siz ise bu süreyi "uyuyabileceğim zamandan çaldı" diye tanımlayabilirsiniz. Ama burada önemli olan, her iki durumda da aynı kelime olan "maliyet"in aslında çok farklı anlamlarda kullanılıyor olmasıdır. Dil bizi aynı kelimeyle farklı şeyleri anlatmaya zorluyor ve bu da özellikle iktisatçılar arasında kavram karmaşasına yol açıyor."* (Buchanan, 1969: xiv)

Buchanan özellikle fırsat maliyeti kavramının doğru tanımlansa da mantığının çoğu zaman sonraki analizlerde doğru bir şekilde analize dâhil edilmediğini ifade etmektedir. Yani kavram doğru şekilde ifade edilir ama analizleri yönlendirmez. Bu da sadece kamu maliyesi alanında değil, birçok tartışmada sorun yaratır. Vergi yükü, kamu borcu ya da fayda-maliyet analizleri gibi konularda bu durum gözlemlenebilir (Buchanan, 1969: xv).

Buchanan "maliyet" (cost) ile "yük" (burden) arasındaki ayırıma dikkat çekmekte ve şöyle demektedir (Buchanan, 1969: 31):

> *"Maliyet kararla alakalıdır ve vazgeçilen alternatiflerin değerini yansıtır. Bir bütçe, alınan bir kararın olası veya beklenen gelir ve harcama taraflarını gösterir. Bütçede görünen bu tür olası harcamaları maliyet olarak değerlendirmek hatalıdır. Bütçe, belirli bir eylem planından kaynaklanan gerçekleşen gelirleri ve harcamaları ölçen hesaptan da ayırt edilmelidir. Bu açıklama kendi başına basit bir açıklamadır, ancak konuyu anlamak açısından oldukça faydalıdır. Bütçe, tanımı gereği bir planlama belgesi, olayların önceden belirlenmiş bir projeksiyonudur; ancak, beklenen gelirleri ilgili fırsat maliyeti anlamında beklenen maliyete karşı dengelemez. Bütçenin maliyet tarafı, belirli bir eylem yolunun daha önceden seçilmiş olması sonucu yapılması beklenen harcamaları ölçer. Beklenen harcamayı aşan alternatif gelirlerin güvence altına alınamadığı istisnai*

durumlar haricinde, seçilebilecek alternatif eylem yollarının değerini yansıtamaz."

Buchanan "maliyet" ve "yük" kavramlarını vergileme açısından da değerlendirerek analizini genişletmekte ve şu açıklamaları yapmaktadır. Neo-klasik kamu maliyesi yaklaşımında, vergilerin kime ne kadar yük getirdiği önemli bir araştırma konusudur. Bu alandaki çalışmaların temel amacı aslında şu sorulara yanıt bulmaktır:

- Devletin sunduğu mal ve hizmetlerin parasını kim ödüyor?
- Farklı vergi türlerinde, ödeme yükünü en sonunda kim üstleniyor?
- Vergi türüne göre maliyet ya da yük neden ve nasıl değişiyor?

Bu tartışmalarda "maliyet" ve "yük" kelimeleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılır. Genelde, bu yüklerin nesnel yani ölçülebilir olduğu varsayılır. Çünkü devlete giden para net bir şekilde hesaplanabiliyor. Öyleyse bu maliyeti birilerinin üstlenmesi gerekiyor; yani bazı kişiler kendi harcama gücünden vazgeçmek zorunda kalıyor. Vergiler, yalnızca devletin gelir elde etmesini sağlayan araçlar değildir; aynı zamanda ekonomik unsurlar üzerinde dolaylı etkiler de yaratırlar. Bu etkiler, vergiye tabi bireylerin veya kurumların davranışlarını değiştirmeleriyle ortaya çıkan ekonomik maliyetleri de kapsar. Örneğin, bir mal veya hizmet üzerindeki vergi artışı, bireylerin o malı daha az tüketmesine ya da alternatiflere yönelmesine neden olabilir. Bu tür davranışsal tepkiler, verginin yarattığı dolaylı ekonomik yükler olarak değerlendirilmekte ve kamu maliyesi literatüründe teorik olarak ölçülebilir nitelikte kabul edilmektedir. Ancak şimdiye dek üzerinde pek durulmayan önemli bir boyut şudur: Vergiler, sadece zorunlu ödemeler değil, aynı zamanda bireylerin kamu malları ve hizmetleri konusundaki tercihlerini ifade edebilecek bir mekanizma olarak da işlev görebilir. Başka bir deyişle, vergi ödeme eylemi, bazı durumlarda, bireyin o kamu hizmetini talep ettiğini veya onayladığını dolaylı olarak gösterebilir. Bu yaklaşım, vergilerin yalnızca mali değil, aynı zamanda açıklayıcı bir yönünün de olabileceğini ortaya koymaktadır. Ne var ki bu durum kamu maliyesi içerisinde yeterince incelenmemiş, teorik ve ampirik olarak derinleştirilmemiştir (Buchanan, 1969: 50).

Buchanan maliyetler konusundaki bu kavramsal açıklamalardan sonra analizine Adam Smith'in ünlü *Milletlerin Zenginliği* eserinde yer alan kunduz/geyik örneği üzerinden devam eder (Smith, 1904):

> "*Avcılar dünyasında bir kunduzu öldürebilmek için bir geyiği öldürebilmek için gerekli olan insan sayısının iki katı insana ihtiyaç olduğu söylenir. Buna karşın avcılar dünyasında bir kunduzun mübadele değeri iki geyiğe eşittir."*

Adam Smith bu sözü ile bir anlamda zımni ya da örtülü olarak fırsat maliyetinin objektif olarak ölçülebileceğini anlatır. Avcıların harcadığı emek ve zaman maliyetin ölçülebilir ve gözlemlenebilir olduğunu gösterir. Adam Smith perspektifinden maliyetler bir mal veya hizmetin fiyatını belirlemeye yardımcı olur. Örneğin, bir hayvanı avlamak için gereken fiziksel çaba onu avlamak için gerekli araçların fiyatını belirler. Avlanmak için harcanan zaman, bir bireyin ete biçtiği fiyatın bir fonksiyonudur.

Buchanan, Adam Smith'in avcılık konusundaki verdiği örnekten hareket ederek beklenen mübadele değeri ile beklenen maliyet arasındaki bir uyuşmazlığın avcıların karar ve davranışlarını belirleyeceğini ifade eder ve şöyle der (Buchanan ve Thirlby, 1981: xi).

> *"Kunduz barajlarının yakınında zehirli yılanlar bol olduğunda, gerçekten bir kunduzun yalnızca iki geyikle takas edilmesini ister miyiz? Elbette hayır!*

Buchanan'a göre rasyonel avcılar, av sonrasındaki malların (kunduz ve geyik) mübadele değeri ile o malı edinme maliyetini karşılaştırır ve ona göre karar ve tercihlerini verirler. Buchanan'a göre malın mübadele değeri kadar onun edinme maliyeti de önemlidir. Yani, tercihleri belirleyen fiyat kadar maliyettir.

Buchanan klasik iktisadi düşüncenin babası olarak kabul edilen Adam Smith'in *"objektif maliyet teorisi"* ne örnek teşkil edecek kunduz/geyik konusunu ele aldıktan sonra *"subjektif maliyet teorisi"*ni inceler. Buchanan'a göre maliyet, karar vericinin bir tercih yaptığında katlandığı fedakârlık veya vazgeçtiği şeydir. Buchanan maliyetleri aynen Avusturya iktisat okulunun bakış açısına benzer şekilde *"subjektif değer teorisi"* ile açıklar.[5] Ona göre maliyet kişinin alternatifler arasından seçim yapmasının bir sonucu olarak vazgeçmek zorunda kalacağını öngördüğü zevk ya da faydaya ilişkin kendi değerlendirmesinden oluşur (Buchanan, 1969: 41).

[5] Buchanan'ın subjektif değer teorisi ve subjektif maliyet teorisi üzerine görüşlerini değerlendiren şu iki çalışma önemlidir: Di Lorenzo, 1990; Vaughn, 2014.

İktisatta *"subjektivizm"* değerin objektif değil subjektif, yani kişinin gözünde ve ihtiyacın şiddeti tarafından belirlenen bir olgu olduğunu açıklayan bir kavramdır. Bir malın fiyatı, değeri ya da maliyeti tamamen subjektiftir, yani kişiden kişiye değişir. Bir kişinin beğendiği ve 1000 TL verdiği bir resime ya da tabloya bir başkası bu paranın binde birini bile vermek istemeyebilir. Bir sanatçı el yapımı ve göz nuru bir emeğini satışa çıkardığında pek çok insan emeğin değerini görmezden gelerek *"ne masraf yapılmış ki"* diyerek sergilenen ürünün maliyetine düşük bir fiyat biçebilir. Özetle, sübjektivizm mal ve hizmetlerin ölçülebilir objektif bir değeri olmadığını, değerin kişiden kişiye değişen subjektif bir özellik taşıdığını ifade eder. Bir başka ifadeyle subjektivizm malların herkes için ortak ve hesaplanabilir bir değeri olmadığını anlatır.

Buchanan *"maliyet, karar vericiden başka biri tarafından ölçülemez, çünkü kişisel deneyimin doğrudan gözlemlenebilmesinin bir yolu yoktur"* diyerek subjektif değer teorisi üzerine şunları yazar (Buchanan, 1969: 23):

> *"Değer teorisinde subjektif değer veya marjinal fayda devrimini benimseyen ortodoks neo-klasik iktisat ile özellikle Mises ve Hayek gibi Avusturya iktisat okulu mensuplarının subjektif iktisadı arasında bir ayrım yapılmalıdır. Fiyatın (değerin) subjektif olarak belirlenen marjinal faydaya bağımlılığı tam olarak kabul edilebilirken, esasen objektif bir maliyet teorisi korunmaktadır."*

Metodolojik bireycilik ve sübjektivizm felsefelerine inanan Buchanan fırsat maliyetlerinin kişiler arasında vazgeçilen faydayı toplayan kolektif bir refah fonksiyonu açısından ölçülemeyeceğini düşünmektedir.

Buchanan, *Maliyet ve Tercih* adlı eserinde klasik ve neo-klasik iktisat içerisinde yer alan maliyetler kavramlarının bir incelemesini yapmakta ve iktisatçıların gözden kaçırdıkları en önemli maliyet kavramlarından birisinin *"fırsat maliyeti"* ya da *"alternatif maliyet"* olduğunu ifade etmektedir. Fırsat maliyeti kısaca, bir tercihte bulunurken vazgeçilen diğer tercihin bize sağlayacağı kazanç ve kayıplara eşittir. Başka bir ifadeyle bir işin alternatif maliyeti halihazırda yapılan işi yapmayıp, diğer işi yapmaktır. Bu açıdan alternatif maliyet bir işten ya da faaliyetten "vazgeçmenin bedeli"dir. Fırsat maliyeti kavramı, kıtlık ve seçim arasındaki temel ilişkiyi ifade eder. Herhangi biri tarafından değer verilen hiçbir nesne veya etkinlik kıt değilse, tüm kişiler ve tüm dönemlerdeki tüm talepler karşılanabilir. Ayrı ayrı değerlenen seçenekler arasında seçim yapmaya gerek yoktur; hangi taleplerin öncelikli

olduğunu etkili bir şekilde belirleyecek sosyal koordinasyon süreçlerine gerek yoktur. Kıtlığın olmadığı bu hayali ortamda, kaçırılan, vazgeçilen veya feda edilen hiçbir fırsat veya alternatif yoktur. (Buchanan, 1991).

Bir maliyetin gerçekten *"fırsat maliyeti"* sayılabilmesi için, yalnızca bireyin kararını doğrudan etkilemesi gerekir. Bu nedenle, bu terimi sadece karar anında vazgeçilen seçeneklerin beklentilere dayalı değeri için kullanmak ve diğer maliyet türlerini farklı kavramlarla ifade etmek daha uygun olur. Yine de daha geniş bir bakışla, üç farklı maliyet türünden söz edilebilir:

- Tercih öncesi maliyet (kararı etkileyen)
- Tercih sonrası maliyet (karardan sonra fark edilen)
- Nesnel maliyet (dışarıdan ölçülebilen)

Bunların hepsi "fırsat maliyeti" şemsiyesi altında düşünülebilir. Tercih sonrası maliyetlerde söz konusu olan, geçmişe dönük bir değerlendirmedir. Kişi, karar verdikten sonra kaçırdığı alternatifleri farklı bir bakışla yeniden değerlendirir. Bu noktada, kaçırılan fırsatlar artık yaşanabilecek olanları değil, yaşanmış ve kaybedilmiş olanları temsil eder. Tercih öncesi maliyet ise, bireyin zihninde değerlendirdiği, olabilecek şeylerden vazgeçmenin beklentisel değeridir. Yani maliyet, bireyin seçim anında zihinsel olarak yaşadığı bir "fayda kaybı" nı ifade eder. Seçim sonrasında da bu kayıp yine zihinsel olarak hissedilebilir, ancak buna gerçek deneyimlerin (acı, sıkıntı, yoksunluk gibi) eşlik etmesi mümkündür. Bu nedenle, tercih öncesi maliyet ile tercih sonrası maliyetlerde, her ikisi de "fayda alanı"nda olsa bile, farklı niteliklere sahiptir. Her iki durumda da maliyet, fayda kaybı olarak anlaşılır ve bu anlamda klasik iktisattaki "gerçek maliyet" kavramına yakındır. Ancak neo-klasik yaklaşımda, maliyet seçim sürecinden koparıldığında artık kişisel deneyimle ilgisi kalmaz; acı, fedakârlık veya kayıp söz konusu değildir (Buchanan, 1969: 43-45).

Öte yandan Buchanan maliyet kavramını tercih ile bağıntılı olarak ele alarak maliyet kavramının unsurlarını 6 başlıkta özetlemektedir (Buchanan; 1969:41):

1. Her şeyden önce, maliyet yalnızca karar verici tarafından üstlenilebilir; maliyetin başkalarına aktarılması ya da onlara dayatılması mümkün değildir.

2. Maliyet kişiye özgü bir kavramdır; yalnızca karar vericinin zihninde var olur, başka hiçbir yerde değil.
3. Maliyet beklentilere dayanır; zorunlu olarak geleceğe dönük, yani *ex ante* bir kavramdır.
4. Maliyet hiçbir zaman fiilen gerçekleşemez, çünkü seçim yapma olgusu gereği, vazgeçilen alternatif artık deneyimlenemez.
5. Maliyet, karar vericiden başka biri tarafından ölçülemez, çünkü subjektif deneyim doğrudan gözlemlenemez.
6. Son olarak, maliyet yalnızca karar anında belirlenebilir.

Buchanan'a göre maliyet özünde tamamen kişiye özgü bir şeydir: Birey, bir seçeneği tercih ederken diğerinden vazgeçtiği için, esas maliyet reddedilen seçeneğin sağlayacağı faydanın kaybıdır. Bu nedenle maliyet, karar veren kişinin beklentilerine ve kişisel değerlendirmelerine bağlıdır. Yani maliyet, sadece tercih anında ve sadece bireyin zihninde vardır. Tercih yapıldıktan sonra bu maliyet ortadan kalkar.

Geleneksel iktisat teorisinde maliyet daha objektif (nesnel) bir şekilde ele alınır. Örneğin bir malın üretim maliyeti, onun yerine üretilebilecek başka malların miktarıyla ölçülür. Bu durumda maliyet, bireyin seçimiyle değil, üretim imkânları ve fiziksel ilişkilerle tanımlanır. Gözlemci dışarıdan bu maliyeti hesaplayabilir; kişinin zihnine girip onun ne düşündüğünü bilmesine gerek yoktur.

Bu farklı yaklaşımlar, maliyetin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda da belirleyicidir. Geleneksel modelde maliyetin zamanı önemli değildir; maliyet, tercihten önce de sonra da ölçülebilir. Ama geleneksel yaklaşımdan farklı olarak tercih teorisinde maliyet sadece karar anında anlam kazanır ve o anda bireyin zihinsel değerlendirmesine dayanır. Sonuç olarak, bireyin neyi neye tercih ettiği, bu tercih anında neyi feda ettiğini düşündüğü önemlidir. Dolayısıyla, gerçek anlamda tercih teorisi, maliyeti yalnızca bireyin yaptığı tercih süreci içinde ve o anda anlamlı görür (Buchanan, 1969: 41-42).

Öte yandan Buchanan'ın "özel tercihler" ile kamusal tercihler" arasında yaptığı ayrım önemlidir. Onun geliştirdiği araştırma programının ismi de tesadüfi olmayan biçimde *"Kamu Tercihi"* (Public Choice) dir. Özel tercihlerin maliyeti insanların kendi cebinden karşılanır ya da ödenir. Kamusal tercihlerin maliyetini ise tüm toplum üstenir. Buchanan'ın akademik kariyerinde kaleme aldığı ilk kitap olan

Kamu Borcuna İlişkin İlkeler: Bir Savunma ve Yeniden Açıklama (1958) başlığını taşıyan kitap içerisinde özel borç ile kamu borcu arasındaki ayrımı incelerken dikkat çektiği ilk konu kamu borcunun bütçe içerisindeki maliyetinin dışında gelecek nesillere aktarılan yük yani maliyettir. Gelecek nesiller bugün yapılan sorumsuzca kamu borçlanmasının bedelini öderler. Kamusal tercihlerde maliyetler bu açıdan özel tercihlerden tamamen farklıdır. Buchanan *Maliyet ve Tercih* kitabında bu basit ayrımı şu sözlerle açıklar (Buchanan, 1969: 87):

> *"Piyasa dışı seçimde ortaya çıkan 'maliyetler' piyasa seçiminde karşılaşılan maliyetlerle bir olamaz."*

Burada kişisel değer yargımızı da ifade etmekte yarar görüyoruz. Eğer iktisatçılar Buchanan'ın bu sözünün gerisinde yatan *"sınırlı devlet"* felsefesini anlamış olsalardı o zaman toplumun yüklemek zorunda olduğu maliyetler minimize edilmiş, kaynaklar vermli ve etkin kullanılmış ve iktisadi refah maksimize edilmiş olurdu.

IV. COASE TEOREMİ, DIŞSAL MALİYETLER ve İŞLEM MALİYETLERİ

Buchanan'ın dışsal maliyetler ve Coase teoremi üzerine düşüncelerini de kısaca özetlemekte yarar görüyoruz. Arthur C. Pigou'nun refah düşüncesinde, kaynakların en iyi şekilde tahsis edilmesi için temel ölçüt, "marjinal özel maliyet" ile "marjinal sosyal maliyet"in birbirine eşit olmasıdır. Bu yaklaşım, günümüzde de birçok refah iktisatçısı tarafından kabul edilmektedir. Özellikle dışsallıklar -yani ekonomik kararların üçüncü taraflar üzerindeki etkileri- söz konusu olduğunda, devletin vergiler ya da sübvansiyonlar yoluyla müdahale ederek bu farkı düzeltmesi gerektiği düşünülür. Klasik bir örnek üzerinden gidelim: Bir kişi ya da firma, yaptığı bir işle başkalarına zarar veriyor, ama bu zarar görenler bundan dolayı herhangi bir tazminat alamıyorlar. Yani bu durum, dışsal (başkalarına yansıyan) ama olumsuz bir etkidir. Pigoucu yaklaşıma göre, bu dışsal maliyetlerin de karar verici tarafından dikkate alınması gerekir. Yani başkalarına verdiği zararın da, sanki kendi maliyetiymiş gibi hesaba katılması istenir. Bunu sağlamak için önerilen temel yöntemlerden biri, zararın büyüklüğü kadar vergi koymaktır. Örneğin çevreyi kirleten bir fabrikaya, oluşturduğu çevresel zarar kadar bir "çevre vergisi" getirmek gibi. Başka bir yöntem ise, kurumsal düzenlemelerle bu dışsal etkilerin "içselleştirilmesini" sağlamaktır. Yani kişi ya da firma, kendi kararlarının başkaları üzerindeki etkisini de doğrudan hissetsin diye sistemin yeniden tasarlanmasıdır. Her iki yaklaşımda da amaç, karar vericinin algıladığı maliyetleri toplumun gerçek toplam maliyetleriyle uyumlu hâle getirmektir. Bu modeller bireyci bir çerçevede

kalır; çünkü toplumsal maliyet, sonuçta yine bireylerin yaşadığı maliyetlerin toplamı olarak kabul edilir (Buchanan, 1969:65-66).

Nobel ekonomi ödülü sahibi Ronald H. Coase'u üne taşıyan ünlü "Coase Teoremi" özünde piyasa başarısızlığı teorisine karşı geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Coase, neo-klasik iktisadın piyasa başarısızlığı (market failure) teorisini belki de ilk eleştiren iktisatçıların başında gelmektedir. Arthur C. Pigou'nun görüşlerini eleştirerek negatif dışsallık sorununun piyasa içerisinde devlet müdahalesinden belki de daha etkin biçimde çözülebileceği konularında teorik düzeyde de olsa önemli ve ufuk açıcı katkılar sunmuştur. Coase ve özellikle Buchanan'ın görüşleri (Buchanan, 1973) ile kamusal mallar teorisi ve dışsallıklar teorisi farklı bir boyut kazanmıştır.[6]

Coase'a göre negatif dışsallıkları ya da "sosyal maliyet problemi"ni ortadan kaldırmanın yolu Pigovyan çözümler (fabrikalara ceza kesmek, tazminat ödetmek, üretimi durdurmak, ya da daha fazla vergi almak vs.) değildir. Coase, çözüme bu yönden bakmamıştır. Coase, kamusal regülasyonların maliyetini basit bir *"piyasa başarısızlığı"* olarak adlandırıp, devlet müdahaleciliğini önermenin yanlış olduğu görüşünü savunmuştur. Coase'un önerisi iktisat teorisinde çok geniş biçimde tartışılmış, olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülmüştür. Buchanan da Coase'un önerisine bir yorum geliştirerek eleştirmiştir (Buchanan,1973, 1983).

Bu konuda James M. Buchanan oldukça radikal bir pozisyon alarak Coase teoreminin temel varsayımlarından biri olan *"sıfır işlem maliyeti"* düşüncesine karşı çıkmış ve taraflar arasında açık, serbest ve adil kurallara dayalı bir süreç var olduğu sürece sonuç etkin olacaktır düşüncesini savunmuştur. Buchanan'a göre önemli olan gönüllü mübadele ve anlaşmadır; bu çerçeve içinde işlem maliyetleri önemsizdir ve tarafların en uygun kuralı bulmak konusunda çaba içinde olacakları tabiidir (Aktan ve Aktan, 2020).

V. LEVİATHAN'IN GÖRÜNÜR ve GÖRÜNMEZ MALİYETLERİ

Buchanan'ın ve diğer kamu tercihi iktisatçılarının iktisat bilimine en önemli katkısı *"devlet başarısızlığı"* (governmental failure) teorisi olmuştur. Devlet başarısızlığı

[6] Dışsal ekonomilerin ayrıntılı ve matematiksel açıklaması ilk olarak 1962 yılında Buchanan ve Stubblebine'nin makaleleriyle ortaya konulmuştur. Bkz. Buchanan ve Stubblebine, 1962. Ayrıca bkz. Buchanan, 1969b. Konuyu Türkçe literatürde özetleyen çalışma için bkz. Aktan ve Tosuner, 1986.

teorisi devletin iktisadi hayata müdahalesinin ve faaliyetlerinin genişlemesinin ortaya çıkardığı maliyetlere dikkat çekmektedir.

Kamusal mal ve hizmetlerin hiç şüphesiz faydaları olduğu kadar maliyetleri de söz konusudur. Kamusal mal ve hizmetlerin maliyeti sadece bütçeden kamu harcamalarını finanse etmek için ayrılmış olan kamu gelirlerinin parasal karşılığından ibaret değildir. Devletin büyümesinin pek çok görünmez maliyetleri söz konusudur. Aynı şekilde vergilemenin maliyetleri denildiğinde bundan sadece devletin vergi tahsilatı için yapmış olduğu idari maliyetleri anlamak fevkalade yanlış olur. Vergilemenin hem idare ve hem de vergi yükümlüleri için ortaya çıkan operasyonel maliyetlerinin çok daha ötesinde dolaylı maliyetleri (görünmez maliyetleri) mevcuttur.

Kontrolsüz bir şekilde genişleyen devletin topluma yüklediği "doğrudan maliyetler"in bir kısmı görülebilir, hesaplanabilir ve ölçülebilir olan maliyetlerdir. Bu maliyetleri *"bütçe maliyeti"* ya da *"parasal maliyet"* olarak da adlandırabiliriz. İsraf, savurganlık, hırsızlık, yolsuzluk, rant kollama vs. büyüyen devletin kaçınılmaz sonuçlarıdır ve bunların doğrudan hesaplanabilmesi fevkalade güçtür. Örneğin, gizli işsizlik her devlet yönetiminde az ya da çok var olan bir hastalıktır ve bunun parasal olarak hesaplanması kolay değildir. Keza israf ve savurganlık devletin topluma yüklediği bir başka önemli maliyettir ve bunun da hesaplanabilmesi oldukça güçtür. Bunların dışında daha geniş anlamda politik yozlaşmalar (nepotizm, kronizm, siyasal kayırmacılık, partizanlık, rant kollama vs.) Leviathan'ın diğer hesaba katılmayan ve parasal olarak ifade edilmesi güç diğer maliyetleridir.[7]

Buchanan *Maliyet ve Tercih* kitabında kamusal karar ve tercihlerden muhtelif örnekler sunarak ortaya çıkan refah kaybı (welfare loss) ve fırsat maliyetini (opportunty cost) açıklar. Buchanan'ın verdiği örnekler, kamu borçlanmasının öngörülmeyen ve hesaba katılmayan maliyeti, askeri insangücü tedarikinin alternatif maliyeti ve otokrasinin maliyetidir. Bunlardan ikisini kısaca özetleyelim.

Kamu Borçlanmasının Maliyetleri

James M. Buchanan'ın akademik kariyerinde kaleme aldığı ilk kitap 1958 yılında yayınlanan *Kamu Borcuna İlişkin İlkeler: Bir Savunma ve Yeniden Açıklama*

[7] Bu bölümdeki açıklamalarımız Aktan, 2021'den aktarılmaktadır.

başlığını taşıyan kitaptır.[8] Buchanan 1958 yılında kaleme aldığı bu ilk kitabının ardından 1966 yılında öğrencisi Richard E. Wagner ile birlikte *Demokratik Toplumda Kamu Borcu* (Buchanan ve Wagner, 1966) adını taşıyan bir başka kitap ve çok sayıda makale kaleme alarak iç ve dış borçlanmanın tehlikelerine dair muhtelif görüşler ortaya koymuştur. *Maliyet ve Tercih* (1969) kitabında da kamu borçlanmasının maliyeti üzerinde yaşanan kafa karışıklığı üzerine şunları söylemektedir:

> *"Maliyet teorisindeki temel kafa karışıklığının en açık biçimde görüldüğü yerlerden biri, kamu borcunun kime yüklendiğine ilişkin zaman zaman sertleşen tartışmalardır. Aslında benim maliyet teorisine yönelmem, tam da modern borç yükü tartışmalarına katılmam ve kendi düşüncelerimi meslektaşlarımla uzlaştırma çabamla başlamıştır. Borç yükü problemi, bir yandan seçimi etkileyen maliyetler ile seçim sonucu ortaya çıkan maliyetler arasında ayrım yapılmasının gerekliliğini, öte yandan da maliyetin doğrudan doğruya seçimle ilişkilendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Buchanan, 1969: 59)."*

Buchanan'a göre kamu borcunun yükü üzerine tartışmalar, maliyet teorisinde yaşanan temel kafa karışıklıklarını açıkça ortaya koyan konulardan biridir. Bu tartışmalar, iki önemli noktaya işaret eder:

- Seçimi etkileyen maliyet ile seçimden sonra ortaya çıkan maliyet arasındaki farkı ayırt etmek gerekir.
- Maliyet, mutlaka karar anıyla, yani seçim süreciyle ilişkilendirilmelidir.

1958 öncesinde hâkim olan görüşe göre, borçla finanse edilen kamu harcamalarının gerçek maliyeti, kaynakların fiilen kullanıldığı dönemde ortaya çıkar. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında borçla sağlanan kaynaklarla silah üretildiğinde, çelik o anda kullanılmıştır; sonraki kuşaklara yüklenmiş bir kaynak kaybı söz konusu değildir. Bu nedenle, borcun gelecek kuşaklara yüklenmesi fikri, fırsat maliyeti mantığına aykırı ve neredeyse anlamsız bulunmuştur. Ancak burada asıl kritik soru şudur: Borçla sağlanan bu kaynaklar üzerinde fiilen kim kontrol kaybına uğrar? Görünüşte, hazine bonosu satın alan kişiler kaynağı sağlamaktadır. Ancak bu

[8] Buchanan, J.M. 1958. Public Principles of Public Debt -A Defense and Restatement-, R.D.Irwin. Tam metin erişim için bkz. The Collected Works of James M. Buchanan https://about.libertyfund.org/collections/the-collected-works-of-james-m-buchanan/

kişiler, borçlanma kararının kendisini değil, yalnızca kendi yatırımlarını veya tüketimlerini düşünerek karar verirler. Dolayısıyla bu kişilerin, kamu mallarının maliyetine doğrudan katlandığını söylemek zordur. Gerçek maliyeti belirlemek için, borçlanma kararı karşısında alternatif senaryolara bakmak gerekir. Eğer borç alınmazsa ve kamu harcaması yapılmazsa, gelecekte faiz ve anapara ödemeleri de olmayacaktır. Bu anlamda karar vericinin maliyeti, gelecekteki bu zorunlu ödemelere verdiği değerle ilgilidir ve maliyet, karar anında oluşur. Bu maliyetin gerçekleşip gerçekleşmediği değil, karar vericinin bu ihtimali nasıl değerlendirdiği önemlidir. Bu nedenle, kamu borcunun maliyeti kaynakların o anda kullanılıp kullanılmadığına değil, karar sürecindeki zihinsel değerlendirmeye bağlıdır. Borçla finanse edilen kamu projelerinin tercih sonrası maliyeti ise, ilerleyen yıllarda yapılan ödemelerle ilgilidir. Bu maliyetler sadece karar vericiyi değil, başkalarını da etkileyebilir. Bu yönüyle kamu borcu, her zaman belirli bir "maliyet" (deadweight cost) taşır ve bu yük, kamu hizmetinin fayda sağladığı dönemle doğrudan ilişkili olmayabilir (Buchanan, 1969: 59-60).

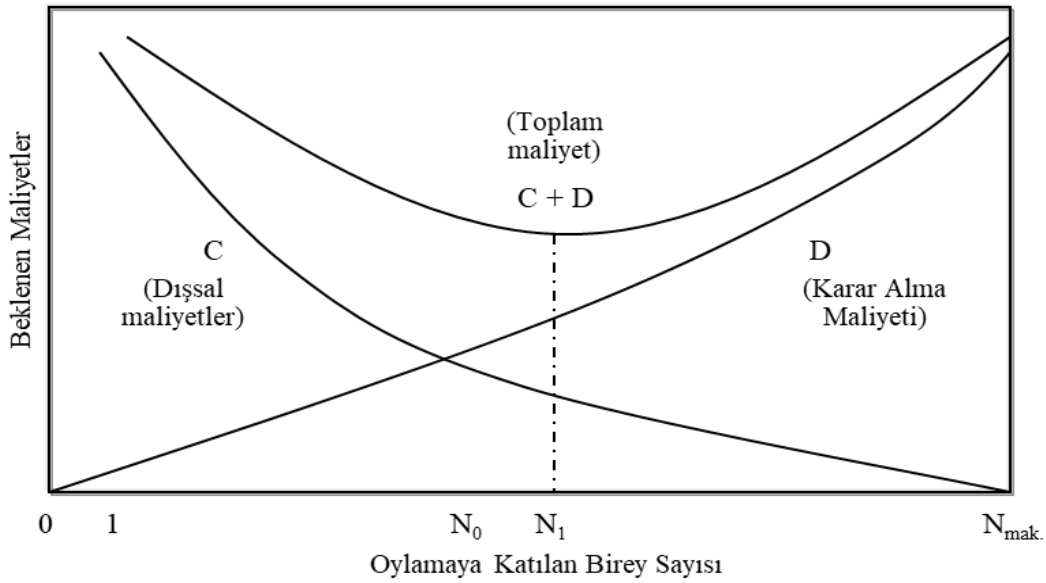
Buchanan'a göre bazı iktisatçılar, kamu harcamalarının borçla değil vergiyle finanse edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüşün gerekçesi, borcun özel sermaye birikimini vergiye göre daha fazla azaltma eğiliminde olmasıdır. Ancak bu yaklaşım maliyeti karar anına değil, sonuçlara odakladığı için eksiktir. Tahvil alan bireyin özel yatırım yapmaktan vazgeçmesi, kendi mirasçılarına bir yük bırakabilir, ancak bu karar tamamen borç alan devletin kararından ayrıdır. Sonuç olarak, kamu borcunun özel sermaye birikimi üzerindeki etkisine yapılan vurgu, aslında iki farklı kararın karıştırılmasından kaynaklanmaktadır: Tahvil alan bireyin tercihi ile borçlanma kararı alan kamunun tercihi birbirinden farklıdır ve maliyet değerlendirmesi, her bir kararın kendi bağlamında yapılmalıdır (Buchanan, 1969: 59-61).

Demokrasi, Oylama Maliyeti ve Optimum Oylama Oranı

James M. Buchanan meslektaşı Gordon Tullock ile birlikte kaleme aldığı kamu tercihi teorisinin ilk klasik kitabı olan *"Oybirliğinin Hesabı" (The Calculus of Consent) (1962*) adlı çalışmalarında, siyasal karar alma sürecindeki oylama maliyetlerini analiz etmişlerdir. Buchanan ve Tullock, toplumda seçmenler açısından oylama maliyetinin seçmenin siyasal sürece katılımında önemli bir belirleyici olduğunu ileri sürerek, bu maliyetin yüksek olması halinde katılımın sınırlı olduğunu savunmuşlardır. Seçmenler siyasal süreçte, sürece oylama mekanizması aracılığıyla katılımının sağlayacağı faydalar ile oylamanın maliyetini karşılaştırırlar. Faydaların maliyetten fazla olması halinde oylamada bulunurlar.

Genel olarak oylamanın iki tür maliyeti vardır. Birincisi dış maliyetlerdir; yani oylama sonucunda kararı beğenmeyenlerin katlandıkları maliyetlerdir. İkincisi ise karar verme maliyetidir; yani oylamaya katılan bireylerin harcadıkları zaman ve diğer masraflardır. Bir toplumda oylamaya katılacak birey sayısının fazla olması halinde karar verme maliyeti de artar. Buna karşın dış maliyetler azalır. Dış maliyetlerin azalmasının nedeni oylamada oybirliği ilkesine doğru yaklaşılmasıdır. (Şekil-1)[9].

Şekil 1: Oylama Maliyeti

Şekilde 0D eğrisi karar verme maliyeti eğrisini, CN ise dış maliyetler eğrisini göstermektedir. C + D ise toplam oylama maliyetini ifade etmektedir. Şekilde görüldüğü gibi, oylamaya katılan birey sayısı arttıkça 0D eğrisi yükselmektedir. Bunun anlamı karar verme maliyetinin artması demektir. Oylamaya katılan birey sayısı arttıkça CN eğrisi de azalmaktadır. Yani dış maliyetler azalmaktadır. N noktasında oybirliği ilkesi geçerli olduğundan dış maliyetler sıfırdır. Bu iki eğrinin dikey olarak toplanmasıyla C + D toplam maliyet eğrisi bulunmuştur. Bu eğrinin minimum olduğu nokta, siyasal süreçte optimum oylama oranını göstermektedir. Çünkü bu noktada karar alma maliyeti minimuma indirilmektedir.

[9]Bu şekil Aktan, 2024'den aktarılmaktadır. Orijinal şekil için bkz. Buchanan ve Tullock, 1962.

Eğer alınan kamusal kararın, oylamaya katılan bireyin aleyhine olması ihtimali varsa, bireyin dış maliyeti, yani oylama sonucunda kararı beğenmemesinden dolayı katlandığı maliyet, artmaya devam edecektir.

Buchanan ve Tullock oylama maliyeti üzerine yaptıkları bu analizde basit çoğunluğa dayalı bir sistemde (çoğunlukçu demokrasi) hem dışsal maliyetlerin hem de karar alma maliyetlerinin kaçınılmaz olduğunu anlatmaktadırlar. Buna karşın oybirliğine dayalı bir sistemin dışsal maliyetleri çok azdır veya hiç yoktur, ancak önemli karar alma maliyetleri söz konusudur. Buchanan ve Tullock *Oybirliğinin Hesabı* adını taşıyan kitaplarında potansiyel olarak yüksek dışsal maliyetlere sahip kararların oybirliği veya en azından kaliteli çoğunluk uyöntemi ile oylanması gerektiği sonucuna varmaktadırlar. Buchanan ve Tullock bu çerçevede teorik manada oybirliği kuralını tek meşru karar alma yöntemi olarak kabul ettiklerini savunmaktadırlar.

Buchanan *Maliyet ve Tercih* kitabı içerisinde de otoriter rejimlerin maliyeti üzerine bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Buchanan demokratik rejimlerdeki maliyet ile otokratik rejimlerdeki maliyet karşılaştırmasını yaparak tek adam egemenliğinin geçerli olduğu otoriter rejimlerde gerçek maliyet konusunun oldukça karmaşık ve zor hesaplanabilir olduğuna dikkat çekmektedir. Buchanan şöyle demektedir (Buchanan, 1969: 55):

> *"Demokratik modellerde, fayda-maliyet analizleri çoğu zaman yanıltıcı olabilir. Fakat otoriter yapılarda, fayda-maliyet analizinin uygulanabilirliği tamamen ortadan kalkar; çünkü analizde hesaplanan hiçbir unsur, karar alıcının doğrudan deneyimlediği maliyetleri yansıtmaz. Karar verici, aldığı kararın ekonomik yükünü taşımadığı sürece, bu tür analizlerin kararları yönlendirmesi mümkün değildir."*

Buchanan'a göre kamu mallarının seçimi etkileyen maliyetler, karar alma yetkisinin toplum içinde kimde toplandığına bağlı olarak farklılık gösterir. Teorik olarak en iyi demokratik modellerde bile –yani seçmenlerin hem vergi ödeyen hem de hizmetten faydalanan bireyler olduğu temsili sistemlerde– gerçek fırsat maliyetlerinin değerlendirilmesi, bireyin yalnızca kendi fedakârlıklarını değil, başkalarının vazgeçtiği faydaları da hesaba katmasını gerektirir. Bu, kamu adına karar almanın doğasında vardır. Buchanan otoriter rejimlerde gerçek maliyetleri belirlemenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Örneğin, bir diktatörün tüm kamu kararlarını tek başına aldığı varsayımında şu sorular önemlidir:

- Katlanılan gerçek maliyet nedir?
- Diktatör, kamu harcaması yapmak için vergi koymaya karar verirken hangi sınırlamalarla karşılaşır?

Diktatör, vergilendirme kararının maliyetine şahsen katlanmadığı için, alınacak kararın gerçek maliyetini yalnızca başkalarının yaşayacağı fayda kayıplarına bakarak değerlendirmek zorundadır. Ancak bu değerlendirme, sadece dışsal gözlemdir; karar verici açısından gerçek ve içsel bir fedakârlık anlamına gelmez. Böyle bir durumda, kamu harcamasının tutarı ya da verginin büyüklüğü, kararın maliyetini temsil etmez ve dolayısıyla klasik fayda-maliyet analizleri anlamını yitirir (Buchanan, 1969: 55).

VI. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

"Benim amacım, fırsat maliyeti teorisini kullanarak, sıkça göz ardı edilen bazı temel metodolojik ayrımları göstermek ve bu teoriyi tutarlı biçimde kullanmanın, politikadaki tartışmalarda karşılaştığımız önemli anlaşmazlıkları nasıl aydınlatabildiğini ortaya koymaktır." (Buchanan, 1969: xıv)

1986 Nobel ekonomi ödülü sahibi James M. Buchanan'ın 1969 yılında yayınlanan *Maliyet ve Tercih* (Cost and Choice) adını taşıyan kitabı belki de bugüne değin maliyetler iktisadı üzerine yazılmış en önemli eserlerin başında gelmektedir. Buchanan bu eserinde özellikle fırsat maliyeti kavramına vurgu yapmakta, özel tercihler ve kamusal tercihlerde maliyet ayrımına dikkat çekmekte; özellikle kamusal tercihlerin görünür ve görünmez maliyetlerden bazı örnekler sunmaktadır. Yaklaşık 100 sayfadan oluşan bu küçük hacimli kitabının iktisat bilimine büyük bir katkı olduğuna şüphe yoktur.

Profesör Byron Carson (2024) Buchanan'ın *Maliyet ve Tercih* kitabının iktisat bilimine "destansı" (epic) bir katkı olduğunu ifade etmesi abartı değildir (Carson, 2024):

> *Maliyet ve Tercih: Ekonomi Teorisi Üzerine Bir Araştırma, Buchanan'ın ekonomi bilimine yönelik destansı eleştirilerinden biridir ve fırsat maliyetleri ile ilgili hatalı kavramların yol açtığı yanlışlıkları düzeltme girişimidir. Bu yönüyle kitap, ekonomi alanında klasik bir eser olmasının yanı sıra, sayısız bireysel davranışı daha iyi anlamak için bir anahtar işlevi*

de görmektedir: bireysel seçim yapanlar için fırsat maliyetleri, karşılaştıkları seçimlere bağlıdır."

Buchanan'ın fırsat maliyeti konusundaki fikirlerini geliştirdiği bu 100 sayfalık küçük kitap bireycilik ve sübjektivizm bakış açılarını benimsemekte ve bunu klasik ve neo-klasik iktisadın maliyet teorilerine entegre etmeye çalışmaktadır. Buchanan'ın ilave olarak Ronald H. Coase'un öncülüğünü yaptığı işlem maliyetleri iktisadına sunduğu katkılar da takdire değerdir.

Okuyucuların bu kısa makalede gözden kaçırmamaları gereken iki önemli mesaj şu olmalıdır. İlk olarak özel tercihlerde kişi kendi kişisel tercihine göre bir karar verir ve onun sonuçlarına kendisi katlanır. Kamusal tercihlerde ise milletin vekilleri millet adına karar verir; sahiplik (mülkiyet) olmadığından karar ve tercihlerde kamusal başarısızlıklar (governmental failure) kaçınılmaz olur. Üstelik maliyetlerin bir kısmı gelecek nesillere bir yük olarak aktarılmış olur.

İkinci olarak kamusal otorite örneğin eğitim-öğretim ile din-diyanet arasında bir kaynak tahsisi yaptığında bu sadece her iki hizmet için bütçeden ayrılan "ödenek" olarak görülmemelidir. Bu aslında okul ile cami arasındaki tercihtir. Birine ayrılan daha fazla ödenek bir diğerine daha az kaynak tahsisi anlamına gelir. Yani konu sadece basit bir "bütçe maliyeti" değil, "fırsat maliyeti"dir. Daha da ileri giderek şu söylenebilir. Konu kamusal harcamanın niteliğinden bağımsız olarak finansmanı arasındaki bir tercihtir. Acaba din-diyanet hizmetlerini "laik devlet" ilkesi bağlamında ele alarak *"gönüllü finansman"* modeli ile eğitim-öğretim hizmetlerini ise *"zorunlu finansman"* (vergileme) ile sunmak daha doğru bir tercih değil midir? Bu oldukça basit sorular bile bize maliyet konusunun sadece belirli bir hizmet için ayrılan paranın toplamından ibaret olmadığını göstermektedir. Eğitim hizmetlerinin maliyeti ya da din-diyanet hizmetlerinin maliyeti denildiğinde bu kendi başına bir değer ifade etmez. Önemli olan toplumun neleri kaybettiği, ya da neleri kazandığını analiz eden fayda kayıplarıdır.

Özetle, tercih deyip geçmeyelim. Her tercihin bir alternatif faydaları ve maliyetleri vardır.

Kaynakça

Aktan, C.C. (2018). "İşlem Maliyetleri İktisadı: Ex Ante ve Ex Post Kümülatif İşlem Maliyetlerinin Bir Tahlili", Çimento İşveren, 32 (6): 8-23.

Aktan, C. C. (2021). "Leviathan: Görünür ve Görünmez Maliyetleri Üzerine", içinde: C. C. Aktan, Devlet, Masraf ve İsraf, Konya: L-T Yayınları, 2021.

Aktan, C. C. (2024). Kamu Tercihi İktisadı ve Anayasal Politik İktisat, Ankara: Seçkin Yayınları.

Aktan, C. C. & Aktan, S. C. (2020). "Mülkiyet Hukuku'nun İktisadi Analizi: Negatif Dışsallıklar, Coase Teoremi ve Mülkiyet Hakları", içinde: C. C. Aktan, Mülkiyet Hakları İktisadı, İstanbul: Divan Kitap.

Aktan, C. C. & Tosuner, M., (1986). "Dışsal Ekonomiler", DEÜ-İİBF Dergisi, 1 (1): 159-153.

Aktan, C. C. & Zenginer, H. O. (2020). "Ronald Coase: Mülkiyet Hakları İktisadı ve İşlem Maliyetleri İktisadı'na Katkıları", içinde: C. C. Aktan, Mülkiyet Hakları İktisadı, İstanbul: Divan Kitap.

Buchanan, J. M. (1958). Public Principles of Public Debt -A Defense and Restatement-, R. D. Irwin. Tam metin erişim için bkz. The Collected Works of James M. Buchanan,
https://about.libertyfund.org/collections/the-collected-works-of-james-m-buchanan/

Buchanan, J. M. (1969). Cost and Choice -An Inquiry in Economic Theory-, Chicago: University of Chicago Press.

Buchanan, J. M. (1969b). External Diseconomies, Corrective Taxes and Market Structure, The American Economic Review, 59 (1): 174-177.

Buchanan, J. M., (1973). "The Coase Theorem and the Theory of the State", Natural Resources Journal, 13: 579-594.

Buchanan, J. M. (1983). "Rights, Efficiency and Exchange: The Irrelevance of Transaction Costs". in: J. M. Buchanan, Liberty, Market and State, Harvester Press, 97-107.

Buchanan, J. M. (1991). "Opportunity Cost". in: J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman(eds), The World of Economics, The New Palgrave, London: Palgrave Macmillan.

Buchanan, J. M., & Stubblebine, W. C. (1962). "Externality". Economica, 29 (116): 371-384.

Buchanan, J. M. & Thirlby, G. F. (1981), The L.S.E. Essays on Cost, New York: New York University Press.

Buchanan, J. M. & Wagner, R. E. (1966), Public Debt in Democratic Society, Washington, D.C.: American Enterprise Institute.

Carson, B. (2024). Cost and Choice: Insights for Choosers, https://www.econlib.org/library/columns/y2024/carsoncostchoice.html

Coase, R. (1960). "The Problem of Social Cost", Journal of Law and Economics, 3: 1-44.

Coase, R. H., (1937). "The Nature of the Firm", Economica, 4 (16): 386-405.

Di Lorenzo, T. (1990). "The Subjectivist Roots of James Buchanan's Economics", The Review of Austrian Economics, 4: 180-195.

Mosselmans, B. (2018). Marginalism, Newcastle: Agenda Publishing.

Pigou, A. C. (1932). The Economics of Welfare (4th ed.) London: Macmillan. https://oll.libertyfund.org/titles/pigou-the-economics-of-welfare

Smith, A. [1776] 1904. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations by Adam Smith, edited by Edwin Cannan, London: Methuen. 2 vols. https://oll.libertyfund.org/titles/smith-an-inquiry-into-the-nature-and-causes-of-the-wealth-of-nations-cannan-ed-vol-1

Vaughn, K. I. (2014). "Buchanan as Subjectivist". Southern Economic Journal, 80 (4): 918–925.